

VÝŠIVKOVÁ TISKÁTKA ZE ŠLAPANIC

Lucie Libicharová

Muzeum Brněnska – Muzeum ve Šlapanicích

Kroj na Brněnsku je typický bohatým použitím bílé výšivky na rukávcích, košilích, zástěrách i velkých plenách zvaných půlky. Pro přenesení motivu výšivky na látku byla na přelomu 19. a 20. století používána výšivková tiskátka. Tyto raznice složené z dřevěné destičky a kovových plíšků seskládaných do požadovaného vzoru ulehčovaly a zrychlovaly přípravu látky na vyšití. Vzhled jednotlivých vzorů byl různý – od samostatných koleček a okrajových zoubků až po složité rostlinné a květinové kompozice. Vzájemnou kombinací jednotlivých raznic pak vznikala požadovaný motiv na vyšívání. Tiskem raznic na látku se zabývaly specialistky – tiskařky/trukařky, které raznice vlastnily ve větším množství, uměly s nimi pracovat a měly dokonale zvládnuté postupy tisku i kombinaci jednotlivých motivů. Jejich motivace pro tuto činnost byla různá – od možnosti přivýdělnku až po podporu národopisných aktivit. Součástí Sbírký Muzea ve Šlapanicích je fond výšivkových tiskátek, jenž obsahuje téměř čtyři tisíce raznic a původní výšivkové skříně k jejich uložení, které pocházejí z regionu Šlapanicka. Tato tiskátka, byla v období od konce 19. století až do poloviny 20. století používána k předtisku vzorů pro vyšívání na krojích, bytových, kuchyňských a církevních textiliích. Popsán je způsob tisku pomocí výšivkových tiskátek a jeho úskalí a nevýhody. V závěru seznamujeme s historií a rozsahem fondu výšivkových tiskátek ze Sbírký Muzea ve Šlapanicích.

Klíčová slova: výšivkové tiskátko, výšivka, kroj, Šlapanice, Brněnsko, sbírka, muzeum

XXXXXXXXXXXXXXXXXX

Kroj na Brněnsku je typický bohatým použitím bílé výšivky na rukávcích, košilích, zástěrách i velkých plenách zvaných půlky. Pro přenesení motivu výšivky na látku byla na přelomu 19. a 20. století používána výšivková tiskátka. Tyto raznice složené z dřevěné destičky a kovových plíšků seskládaných do požadovaného vzoru ulehčovaly a zrychlovaly přípravu látky na vyšití. Vzhled jednotlivých vzorů byl různý – od samostatných koleček a okrajových zoubků až po složité rostlinné a květinové kompozice. Vzájemnou kombinací jednotlivých raznic pak vznikala požadovaný motiv na vyšívání. Tiskem raznic na látku se zabývaly specialistky – tiskařky/trukařky, které raznice vlastnily ve větším množství, uměly s nimi pracovat a měly dokonale zvládnuté postupy tisku i kombinaci jednotlivých motivů. Jejich motivace pro tuto činnost byla různá – od možnosti přivýdělnku až po podporu národopisných aktivit. Součástí Sbírký Muzea ve Šlapanicích je fond výšivkových tiskátek, jenž obsahuje téměř čtyři tisíce raznic a původní výšivkové skříně k jejich uložení, které pocházejí z regionu Šlapanicka.

Tato tiskátka, byla v období od konce 19. století až do poloviny 20. století používána k předtisku vzorů pro vyšívání na krojích, bytových, kuchyňských a církevních textiliích. Popsán je způsob tisku pomocí výšivkových tiskátek a jeho úskalí a nevýhody. V závěru seznamujeme s historií a rozsahem fondu výšivkových tiskátek ze Sbírký Muzea ve Šlapanicích.

Klíčová slova: výšivkové tiskátko, výšivka, kroj, Šlapanice, Brněnsko, sbírka, muzeum

Obr. 1: Výšivková tiskátka, výběr. Muzeum ve Šlapanicích. Foto: M. Zavadil, 2018

Ve Sbírce Muzea ve Šlapanicích se nachází fond, který je významný jak svým rozsahem, tak zájmem badatelů. Jedná se o kolekci výšivkových tiskátek, jejichž počet se blíží čtyřem tisícům kusů.¹ Výšivková tiskátka sloužila k předtisku vzorů pro vyšívání, kterým se zdobily jak krojové součásti (půlky, zástěry, košile a rukávce, límečky, spodnice a sukně, spodní prádlo, kapesníky), tak bytové, ložní nebo církevní textilie.

Pro kraj z Brněnska je typická bílá výšivka. K jejímu prosazení došlo ve druhé polovině 19. století.² Původně vznikala na základě vzorů, které ručně předkreslovaly nadané předkreslovačky.³ Práce z tohoto období jsou charakteristické jemnějšími vzory rostlinného charakteru a plnou (tzv. slepou) výšivkou. Od 80. let 19. století se postupně začal prosazovat tisk vzorů pomocí raznic, který zahájil poslední fázi ručního vyšívání na Brněnsku. Tato výšivka vykazuje značné zjednodušení a sjednocení vzorů.⁴ Přesto, že došlo k zrychlení a ulehčení procesu

výroby, nebyla práce s raznicemi jednoduchou a samozřejmou záležitostí. Pro její precizní zvládnutí byla nutná jistá dovednost a rutina. Proto zákaznice vyhledávaly pro tuto činnost výtvarně nadané specialistky, které ji ovládaly a které vlastnily velké množství tiskátek.

Nabízí se otázka, proč došlo k rozmachu použití výšivkových tiskátek, tak široké škály vzorů a ke specializaci žen, které se jejich tiskem zabývaly a které raznice vlastnily. Může to být způsobeno zvyšujícím se zájmem o lidovou výšivku v období kolem Národopisné výstavy československé, přípravných výstavek (přípravná výstava byla ve Šlapanicích v roce 1894) a dalších národopisných aktivit na počátku 20. století. Svůj vliv také mohla hrát zvýšená poptávka po výrobě nových krojů a snahy řemeslnických rodin o výrobu oděvu, který by se podobal sel-skému. Podstatné je také zrychlení a zjednodušení výroby, které výšivku zprostředkovalo širším vrstvám zájemců a pokrylo tak jejich zvýšený zájem.

Ve Šlapanicích, v jednom z tiskařských center, poskytovalo na přelomu 19. a 20. století své služby hned několik tiskařek (trukařek), za kterými se docházelo z širokého okolí. V jejich rodinách se uchovávalo velké množství raznic a celý proces ražení měly tyto ženy dokonale zvládnuté.

ŠLAPANICKÉ TRUKAŘKY

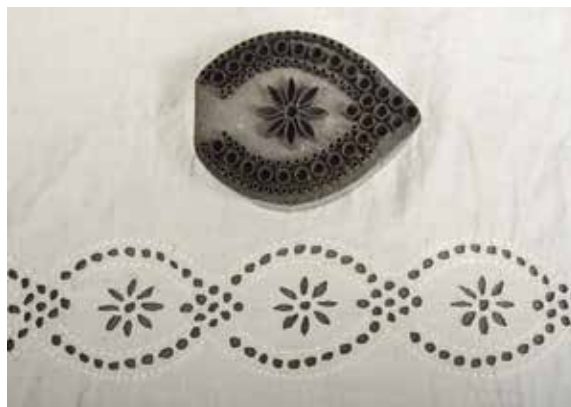
Jako nejstarší šlapanické trukařky jsou uváděny Františka Jochmannová a její předchůdkyně Marie (?) Oskerušová, působící na konci 19. století. Obě zestárlé zemědělské dělnice a pomocnice.⁵ Tištění vzorů na vyšívání jim nejspíš poskytovalo přivýdělek k živobytí. Jejich raznice později používala Hermína Zelinková (1873–1951), jejíž otec byl krejčím ve Šlapanicích. Této činnosti se také věnovala její dcera Cyrilla Paulasová (1892–1944), která byla aktivní v místním národopisném hnutí a stála u počátků národopisně zaměřených Šlapanických slavností, na jejichž pořádání se aktivně podílela. Tiskátka z vlastnictví této rodiny byla v roce 1967 věnována šlapanickému muzeu.

Obr. 2: Postup při tisku výšivky pomocí výšivkových tiskátek. Muzeum ve Šlapanicích. Foto: L. Mandáková, 2007

Obr. 3: Rozpracovaná výšivka. Muzeum ve Šlapanicích. Foto: L. Mandáková, 2007

Obr. 4: Identifikace výšivky (zástěra, inv. č. He5081) s výšivkovým tiskátkem (inv. č. Na2322). Muzeum ve Šlapanicích. Foto: M. Zavadiš, 2018

Tiskátka se nacházela ve větším či menším množství v mnoha domácnostech. Nedávno jsme získali informaci, že se chodilo tisknout také k Antonii Kalvodové (187–1924), která vlastnila ve Šlapanicích na Dlouhé ulici obchod se smíšeným zbožím a po její smrti k její dceři Ludmile Dvořáčkové. V jejich pozůstalosti ale bylo nalezeno jen několik desítek kusů tiskátek, které jsou v soukromém vlastnictví sběratele.⁶

Nejvíce informací máme o trukařce Štěpánce Bičové (1884–1966).⁷ Po prodělané nemoci byla od dětství ochrnutá na dolní končetiny. Přesto se do značné míry byla schopná o sebe postarat sama. Žila po celý život ve svém rodném domku, ve kterém s ní bydlela neteř s rodinou. Sem za ní docházely ženy s látkami k potisku. Štěpánka Bičová navázala na aktivity své matky, která začala na látky tisknout kolem roku 1900.⁸ Štěpka, jak byla označována, v této činnosti pokračovala.⁹ Používala k tomu buď výšivková tiskátka nebo papírové šablony, na nichž byl motiv vypíchaný špendlíkem. Papírové šablony vypichovala podle předkreslené nebo tištěné předlohy. Tiskátka měla uložena ve svém pokoji ve skříni, z níž si zákazníci vybírali dle vlastního vkusu. Papírové šablony ukládala do velkých složek nebo je smotávala do ruliček. Vedle krojových součástí se k ní chodily tisknout také předlohy pro látkové kuchařky.¹⁰

Bičová tiskla po celý rok, ale v období od podzimu do zimy, kdy nebyla práce na poli a ženy měly více času vyšít, byla poptávka větší. Docházely za ní vyšívачky ze Šlapanic i z okolních vesnic. Jako odměnu přijímala nejen peníze, ale také naturálie, které sloužily jako přilepšení k příspěvku, který dostávala od státu.

Na sklonku života, kdy již nebyla schopná se o sebe sama postarat, se odstěhovala do léčebny v Předklášteří (pozn. kor. nemělo být Předklášteří?), kde posléze zemřela. Část tiskátek z její „kasy“ si rozebrali ano, správně je Předklášteří dále zájemcům tiskla. Dochováno.

Většina byla bohužel zničena při likvidaci domu. Další, kdo se tiskem vzorů zabýval, byla Anna Šnáblová, rozená Laichmanová (1911–1993)¹¹ z Prace (cca 7 km od Šlapanic). Vystudovala Vesnu ve Slavkově a po vyučení švadlenou vedla v Praci krejčovskou dílnu, ve které zaměstnávala několik švadlen. Její otec vlastnil obchod

s látkami a jejich služby se tak vzájemně dobře doplňovaly. V krejčovské dílně byla příležitostně využívána také výšivková tiskátka uložená ve vysoké skříni s úzkými šuplíky. Tato skříň se spolu s tiskátky dostala v roce 2005 do sbírek šlapanického muzea. Šnáblová vedla dílnu do 50. let 20. století a i později se živila jako švadlena.

Pouze Anna Šnáblová nabízela tisk vzorů jako doplňkovou službu v rámci své profese. U zbývajících žen se jednalo o přivýdělek, který nesouvisel s jejich zaměstnáním. Jejich motivace byly různé. U Cyrilly Paulasové lze předpokládat nadšení pro národopis a uchovávání místních tradic. U trukařek nejstarší generace jde spíše o způsob přivýdělku. Stejně tak u Štěpánky Bičové, která navázala na rodinnou tradici a našla tak způsob, jak se přes svůj značný tělesný handicap uplatnit ve společnosti a zajistit si částečnou soběstačnost.

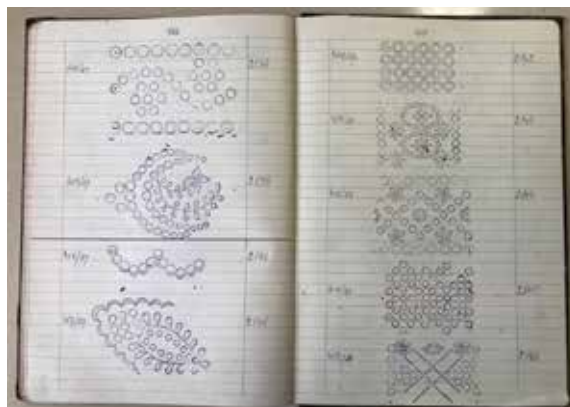
Vyhledávání trukařek, zadávání zakázky ani cena služby nepodléhaly žádnému systému. Nikdo na něj nedohlížel, ani jej neorganizoval. Ani v pramenech ani v literatuře se nenacházejí žádné zmínky o faktorech nebo překupnících, kteří by trukařky organizovali. Lze tedy předpokládat, že se informace o trukařkách a jejich službách šířily především ústně a na základě dobré zkušenosti. Také cena nebyla zakotvena v žádném ceníku a každý zaplatil dle svých možností.

Obr. 5: Identifikace výšivky (půlka He481) s výšivkovým tiskátkem (Na2542). Muzeum ve Šlapanicích. Foto: M. Zavadiš, 2018

Obr. 6: Identifikace výšivky (vazačka zástěry He5094) s výšivkovým tiskátkem (Na2303). Muzeum ve Šlapanicích. Foto: M. Zavadil, 2018

Obr. 7: Výšivková tiskátka, otisk v přírůstkové knize. Muzeum ve Šlapanicích. Foto: Lucie Libicharová, 2019

Obr. 8: Výšivková tiskátka, otisk v přírůstkové knize. Muzeum ve Šlapanicích. Foto: Lucie Libicharová, 2019

Obr. 6: Výšivková tiskátka, otisk v přírůstkové knize. Muzeum ve Šlapanicích. Foto: Lucie Libicharová, 2019

TECHNOLOGIE

Výšivkové tiskátko se skládá z dřevěné podložky a mosazných plíšků, z nichž je sestaven vzor. Ten se prostřednictvím barviva (v minulosti modřidlo či indigo, nyní inkoust) tiskne na látku. V případě práškové barvy je nutné vzor zafixovat, aby se nerozmazával. To se dělalo pomocí lihu („špiritusu“), který se rozstříkoval „fixírkou“ (trubička nebo nádobka). K lepšímu rozptýlení lihu bývalo někdy používáno sítko. Po vyšíání a vyprání předtisk zmizel. K vyšívání se používala nejčastěji bílá bavlnka, u některých krojových součástí, např. pánských šlů, i bavlnky barevné. Plynulost vzoru se dosahovala použitím linky (vytvořené přeložením látky nebo nastehováním nití) a pomocných vodičích bodů umístěných v rohu vzoru. Okraje výšivky byly nejčastěji tvořeny zoubky nebo obloučky doplněnými kruhovým vzorem nebo květinovou kompozicí. Plocha byla opět zdobena květinovými vzory, soustřednými kruhy,

linkami nebo různými vlnkami (často osmičky, slzičky). Oblíbený býval motiv z čokovitých dírek ve Šlapanicích označovaný jako vzor z „dlouhých dírek“.¹²

Vedle květinových motivů a tvarů sestavených z drobných dírek (kroužků) tvoří značnou část sbírkových tiskátek písmena a iniciály v různém vizuálním ztvárnění. Časté jsou také církevní motivy (kříže, mariagram, IHS). Některé motivy se vyskytují v různých velikostech, některé jsou zrcadlově obrácené.

Použití tiskátek mělo také svá úskalí. Bylo limitováno především velikostí tiskátka a plochou látky, která měla být potištěna. Zvláště v rozích tak mohlo docházet k nepřesnému navázání vzoru, nebo k přerušení plynulosti a umělému napojení opakujícího se motivu.

Tiskátka se vyráběla v Brně u vzorkaře Aloise Antoše na Křenové ulici¹³ a ve Šrutkové závodě na Ponávce. Dále bylo možné objednat tiskátka ze záilkového katalogu pražského výrobce Viktora Follprechta.¹⁴

FOND VÝŠIVKOVÝCH TISKÁTEK VE SBÍRCE MUZEA VE ŠLAPANICÍCH

Fond výšivkových tiskátek byl založen v roce 1967, kdy bylo započato se zapisováním kolekce tiskátek darovaných muzeu rodinou Paulasů.¹⁵ Tento soubor obsahoval 2859 kusů.¹⁶ Další část fondu (jedenáct tiskátek) pochází z „kasy vyšivačky Štefky Bičové“,¹⁷ kterou muzeu v roce 1984 daroval etnograf Ludvík Kunz, který ve Šlapanicích bydlel a šlapanickému muzeu v této době pomáhal s katalogizací sbírek. Další akvizicí byl dar 220 tiskátek a úložné skříně z roku 1998 (tiskátka zapsána v roce 2002) od sokolnické základní školy. Další část fondu (v počtu 735 kusů) získalo muzeum koupí v roce 2005 a pochází z majetku Anny Šnáblové z Prahy. Z této akvizice také pochází zásuvková skříň sloužící k přehlednému uložení tiskátek. Posledním obohacením kolekce tiskátek byl dar z roku 2012, který obsahoval raznice z majetku manželky učitele ivančického gymnázia Františka Kunderky. Do kolekce lze počítat také sítka na rozptýl lihu darovaná současnou šlapanickou vyšivačkou Marií Jánošíkovou. Nyní se počet tiskátek blíží čtyřem tisícům kusů a je tak jedním z nejpočetnějších fondů celé sbírky.

ZÁVĚR

Výšivková tiskátka nalezneme v mnoha muzejních sbírkách na našem území. Svou početností je ovšem šlapanický celek ojedinělý. Díky rozmanitosti vzorů, nepřebornému počtu motivů a nekonečnému množství vzájemných kombinací je hojně vyhledáván badateli a badatelkami, kteří se zajímají o lidovou výšivku na Brněnsku. Nejčastěji to jsou vyšivačky, které hledají inspiraci a způsob, jak si vyzdobit nově zhotovené součásti kroje. Díky jejich zájmu je uchovávána podstata celého fondu. Slouží i nadále svému původnímu určení – tisku vzorů pro vyšívání. Jedním z našich dalších úkolů bude zdokumentovat způsoby, techniky ale také komplikace, které jsou s jejich užitím spojeny.

POZNÁMKY

- ¹ Muzeum ve Šlapanicích je jedna z poboček Muzea Brněnska, příspěvkové organizace Jihomoravského kraje. Výšivková tiskátka patří do Sbírký Muzea ve Šlapanicích (zapsané v Centrální evidenci sbírek Ministerstva kultury ČR pod číslem MŠL/002-05-06/138002), podsbírky etnografické, rozmezí inventurních čísel Na1 až Na3911.
- ² LUDVÍKOVÁ, Miroslava: *Kroj brněnského venkova*. 2. vyd. Brno: Středisko kultury Brněnska, 1990. S. 72–77.
- ³ Jediným známým šlapanickým autorem „kreslených“ vzorů je Matouš Hanzl ze Šlapanic (*1849), který se zabýval také vyšíváním. KUNZ, Ludvík. Lidový kraj ve Šlapanicích u Brna. *Časopis Moravského musea v Brně*. Brno: Moravské museum v Brně, 1950. Roč. 35, č. 2, s. 398.

- ⁴ LUDVÍKOVÁ, Miroslava: *Lidová výšivka na Brněnsku*. 1. vyd. Brno: Městské kulturní středisko S. K. Neumann, 1981. s. 57.
- ⁵ KUNZ, Ludvík. Lidový kraj ve Šlapanicích u Brna. *Časopis Moravského musea v Brně*. Brno: Moravské museum v Brně, 1950. Roč. 35, č. 2, s. 396. Dále jako KUNZ (1950).
- ⁶ Informátor a vlastník tiskátek je místní pamětník, kronikář a sběratel Josef Kopecký.
- ⁷ FILIPOVÁ, Eliška. *Kolekce výšivkových tiskátek ve sbírkách Muzea ve Šlapanicích*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2013. Bakalářská oborová práce. Dále jako FILIPOVÁ (2013).
- ⁸ KUNZ (1950), s. 396.
- ⁹ Pamětník a místní kronikář Josef Kopecký uvádí, že Štěpánka spolupracovala se svou sestrou Růžnou Bičovou. Traduje se, že se tisknout chodilo k „děvčatům Bičovým“.
- ⁹ Tuto informaci tak přibudat, že p kreslené nástěnné výšivky.
- ¹⁰ FILIPOVÁ (2013).
- ¹¹ KUNZ (1950).
- ¹² Některá tiskátka jsou jeho označením.
- ¹³ Muzeum ve Šlapanicích. RECHT, Viktor: *Vzorník předtiskovacích razítek pro vyšívání*. Inv. č. He 4113.
- ¹⁴ Muzeum ve Šlapanicích. Na1 [Inventurní karta]. Tiskátka z této akvizice byla zapisována v průběhu let 1967–1987.
- ¹⁵ U této akvizice je závažný celkový počet předmětů. Nabízí se otázka, proč se v jedné rodině uchovávalo tolik raznic a zda se všechny vzory používaly nebo pocházely z národopisných aktivit Cyrilly Paulasové.
- ¹⁶ Muzeum ve Šlapanicích. Na2860 [Inventurní karta].

od této poznámky je špatné číslování. V poznámkovém aparátu je dvakrát uvedeno číslo poznámky 9. Prosím o opravu. Poznámek je 17.

Josef Kopecký, Lze předpokládat, že p vzory před- které jsou pro dají charakteru írce zastoupeny.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Archivní prameny

Sbírka Muzea ve Šlapanicích, etnografická podsbírka

Literatura

FILIPOVÁ, Eliška: *Kolekce výšivkových tiskátek ve sbírkách Muzea ve Šlapanicích*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2013. Bakalářská oborová práce.

KUNZ, Ludvík: Lidový kraj ve Šlapanicích u Brna. *Časopis Moravského musea v Brně*. Brno: Moravské museum v Brně, 1950. Roč. 35, č. 2, s. 367–412.

LUDVÍKOVÁ, Miroslava: *Kroj brněnského venkova*. 2. vyd. Brno: Středisko kultury Brněnska, 1990.

LUDVÍKOVÁ, Miroslava: *Lidová výšivka na Brněnsku*. 1. vyd. Brno: Městské kulturní středisko S. K. Neumann, 1981.